

Таким чином, характеризуючи методи боротьби радянської влади з релігійними громадами євангельських християн-баптистів у другій половині ХХ ст., можна зробити наступні висновки. На початку 1960-х рр. розпочався активний наступ на об'єднання ЄХБ із метою або ліквідувати, або повністю їх контролювати. Незважаючи на жорсткі методи боротьби тоталітарної системи з віруючими, найстійкіші та найпослідовніші члени конфесії, так звані «ініціативники», не скорилися й організували спротив владі, оприлюднюючи інформацію про репресії проти віруючих у самвидаві. Хоча це протистояння коштувало їм сил, здоров'я, а деяким навіть і життя, але своєю боротьбою вони відстояли право на свободу совісті та віросповідання.

Высовень О. Карательные меры советского тоталитарного режима против евангельских христиан-баптистов УССР (вторая половина ХХ в.)

В статье проанализированы письма-ходатайства руководителей Инициативной группы и Совета родственников узников евангельских христиан-баптистов к правительству СССР, административным и правоохранительным органам, международным организациям относительно преследования их за религиозные убеждения. Доказано, что советская власть использовала насильственные методы борьбы против христиан незарегистрированных общин УССР, поскольку считала их злостными религиозными диссидентами.

Ключевые слова: евангельские христиане-баптисты, Инициативная группа и Совет родственников узников ЕХБ, тоталитарный режим, репрессивно-карательные меры, методы борьбы, свобода совести и вероисповедания.

Vysoven' O. Soviet Totalitarian Regime in Struggle against the Faithful Gospel Christian-Baptist UkSSR (Second Half of the Twentieth Century)

The article deals with the analysis of solicitation letters written by the Initiatory group and the Relatives' Council of Gospel Christian-Baptists prisoners – these letters were addressed to the government of USSR, administrative and law enforcing authorities and to the international organization as regards of pursuing by their religious beliefs. The article shows that Soviet Power used violent methods of struggle against the faithful Christians of unregistered communities of Ukraine so far as Soviet Power considered them malicious religious nonconformists.

Key words: Gospel Christians-Baptists, Initiatory group and Relatives' Council of Gospel Christian-Baptists prisoners, totalitarian regime, repressions, methods of struggle, freedom of conscience and religion.

УДК 323.282:271.4](477.87)«1945/1949»(09)

Олександр ПАГІРЯ*

Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945–1949 рр.)

На основі розсекречених документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України аналізуються основні етапи реалізації плану радянських каральних органів із ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатті, проведення репресій проти її духівництва та «возз'єднання» з Російською православною церквою.

Ключові слова: Закарпаття, греко-католицька церква, Мукачівська єпархія, МДБ, РПЦ.

Проблема насильницької ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатті стає дедалі більш актуальною у вітчизняній та зарубіжній історіографії, однак досі не може похвалитися такими ж глибокими науковими розробками, як зі знищення радянською владою УГКЦ у Галичині в 1939–1946 рр. Багато що залишається недослідженим, у першу чергу, через неповну джерельну базу. У науковий обіг сьогодні, здебільшого, уведено партійні та урядові документи, а також свідчення, спогади греко-католицького духівництва; тільки розпочалося опрацювання архівних кримінальних справ на репресованих у радянський період закарпатських священиків. Водночас поза межами наукового дискурсу залишаються внутрішні документи радянських органів державної безпеки, до компетенції яких безпосередньо відносилося проведення репресивних заходів проти греко-католицької Мукачівської єпархії в 1945–1949 рр. Насамперед, такий стан зумовлено закритістю впродовж тривалого часу та недоступністю для фахівців і широкого загалу документів з архівів колишнього КДБ. Їх опрацювання розпочалося тільки в роки незалежності України. Однак якщо сьогодні причини, перебіг, масштаби та наслідки репресивних заходів кому-

* Пагір'я Олександр Михайлович – історик, кандидат історичних наук.

ністичних каральних органів щодо УГКЦ в Галичині ґрунтовно висвітлено завдяки солідній документальній публікації на цю тему¹, то особливості проведення аналогічної операції у Закарпатті поки що залишаються білою плямою.

У цій статті автор спробував розкрити роль радянських органів держбезпеки у проведенні заходів щодо ліквідації унії у Закарпатті в 1945–1949 рр., базуючись на невідомих раніше документах зі справи «Рифи» (групової оперативної розробки греко-католицької церкви у Західній Україні), котра зберігається в ГДА СБУ та пройшла офіційну процедуру розсекречення в 2010 р. Відразу ж зазначимо, що з огляду на тривалу закритість для широкого загалу й, водночас, надзвичайну актуальність, ці документи потребують фахового археографічного видання за зразком того, як це було зроблено з іншими томами цієї справи, котрі стосуються ліквідації УГКЦ у Галичині, і які опубліковані у спеціальному збірнику².

Насильницьке «возз'єднання» Мукачівської греко-католицької єпархії з РПЦ у повоєнний період стало проявом державного еклезіоциду сталінського тоталітарного режиму проти самостійної конфесійної інституції, котра мала власні історичні корені й традиції. Поштовхом до розгортання репресій проти церкви стало звернення до Й. Сталіна, підготовлене в Мукачівському 18 листопада 1944 р. православними ієрархами Мукачівсько-Пряшівської єпархії на чолі з заступником єпископа Володимира (Раїча) й адміністратором єпархії ігуменом Феофаном (Сабовим), в якому група русофільських священників від імені «російського православного народу» просила радянського вождя включити Закарпатську Україну (Карпатську Русь) до складу СРСР у формі «Карпаторосійської радянської республіки»³. Лист був відповіддю на спростування главою Мукачівської греко-

католицької єпархії єпископом Теодором (Ромжею) сфальсифікованої радянською владою та приписаної йому статті-виступу 7 листопада 1944 р. в Ужгороді. Він, начебто, просив Й. Сталіна приєднати Закарпаття до УРСР⁴. Поширення фальшивої заяви у пресі мало на меті після вступу Червоної армії відразу виявити ставлення греко-католицького владики до сталінського режиму, а відтак її спростування стало одним із приводів до початку переслідування церкви.

Уже 7 грудня 1944 р. до Москви відбула делегація православного духовництва Закарпатської України, яка передала згаданий сервільний лист особисто «вождеві всіх народів» і просила вивести православну Мукачівсько-Пряшівську єпархію з підпорядкування Сербській православній церкві та включити її до складу РПЦ. Водночас було висловлено прохання надати допомогу щодо «вилучення церков, церковних будинків і земельних ділянок від греко-католицької (уніатської) церкви Закарпатської України». Звернення та московський вояж православних священників, на думку В. Фенича, стали поворотними в долі греко-католицької Мукачівської єпархії в повоєнний час. Після повернення делегації додому розпочався цілеспрямований наступ сталінського режиму на греко-католицьку церкву у Закарпатті, що здійснювався за допомогою вповноваженого у справах культів при Народній раді Закарпатської України Петра Лінтура та військради 4-го Українського фронту – через генерала Л. Мехліса та полковника Г. Тюльпанова⁵.

Уже наприкінці 1944 р. розпочалося адміністративне переслідування греко-католицької церкви та її священнослужителів за відмову єпископа Ромжи, членів капітули та окремих душпастирів підписати «маніфест про возз'єднання» Закарпаття з радянською Україною, що, зокрема, виявилось в насильницькому захопленні православними за підтримки червоноармійців

¹ Ліквідація УГКЦ (1939–1946): Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1–2 / Упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. – К., 2006.

² Там само.

³ Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів: Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. / Упоряд. О. Довганича, О. Корсуна. – Ужгород, 2007. – С. 438–440.

⁴ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття із радянською Україною. – Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007. – С. 9.

⁵ Там само. – С. 12.

греко-католицьких парафій на Мараморошині та стихійному поглинанні храмів по інших округах Закарпатської України⁶.

Під час візиту єпископа Теодора (Ромжи) у супроводі каноніка О. Хіри та секретаря о. Пунька до штабу 4-го Українського фронту в Михайловцях 18–20 січня 1945 р. командувач фронту генерал армії І. Петров дав запевнення в підтримці церкви, натомість член військової ради генерал-полковник Л. Мехліс акцентував увагу на тому, що у СРСР не може існувати церква, найвище керівництво котрої перебуває поза межами країни, а тому греко-католики повинні прийняти юрисдикцію Московського патріархату⁷. У повідомленні начальника політуправління 4-го Українського фронту генерал-лейтенанта М. Проніна на адресу начальника Головного політуправління Червоної армії від 10 липня 1945 р. зазначалося, що

«“аполітичність” греко-католицької церкви є тільки ширмою активного спротиву народному руху за возз’єднання Закарпатської України з радянською Україною»,

а, отже, в діях її священників убачався «саботаж» роботи нових органів влади. Тому

«максимальне послаблення впливу греко-католицької церкви та масовий перехід у православ’я є цілковито досяжним завданням, що значно зміцнило б Народну раду, а в результаті – і радянську владу на Закарпатській Україні»⁸.

Перший робочий план керівництва органів держбезпеки УРСР із ліквідації греко-католицької церкви на території Закарпатської України, як частина загального плану агентурно-оперативних заходів НКВС–НКДБ республіки, було складено ще на початку 1945 р. і затверджено наркомом держбезпеки УРСР С. Савченком 8 лютого 1945 р.⁹ Згідно з ним, спочатку планова-

лося підпорядкувати місцевих греко-католиків митрополичій кафедрі у Львові, так як від моменту свого заснування на Ужгородській унії 1646 р. церква у Закарпатті мала окрему юрисдикцію Ватикану. Із цією метою під пильною опікою органів держбезпеки планувалося організувати поїздку делегації Мукачівської єпархії на чолі з єпископом Теодором (Ромжею) до Львова. Важливим завданням на початковій стадії вбачалося «очищення» церкви від проугорських і прочеських впливів та «елементів», а також формування своїх агентів впливу у середовищі вищого духовництва¹⁰.

Згідно з первісними задумами, передбачалося проводити «возз’єднання» греко-католицької церкви з православною у Закарпатті паралельно та синхронно з відповідними заходами в Галичині. Однак, зважаючи на пізніше приєднання краю до СРСР (внаслідок підписання 29 червня 1945 р. в Москві радянсько-чехословацького договору), специфіку місцевої етноконфесійної ситуації, відсутність потужного націоналістичного підпілля, сильні позиції єпископа Ромжи, а також концентрацію уваги сталінського режиму на головній мішені своєї репресивної релігійної політики у Західній Україні – УГКЦ, цей процес був уповільнений і розтягнувся на декілька років, до 1949 р., набувши, за висловом В. Фенича, форми «повзучої ліквідації»¹¹. Хоча, як вважає Ю. Волошин, зробити це у Закарпатті для радянської влади було значно простіше, ніж у Галичині, зважаючи

при РНК СРСР Г. Карпова щодо боротьби з католицизмом та ліквідації греко-католицької церкви (відповідно до вказівки Й. Сталіна і В. Молотова)» від 14 березня 1945 р. та лист Г. Карпова на адресу секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова з викладенням плану ліквідації греко-католицької церкви в УРСР та протидії впливу Ватикану від 20 квітня 1945 р. (див.: Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України у боротьбі за віру і державу / Упор. В. Сергійчук. – К., 2001. – С. 42–45). Це свідчить, що радянські органи держбезпеки «грали першу скрипку» в розробці та імплементації конкретних репресивних заходів проти греко-католицької церкви.

¹⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 65, спр. С-9113, т. 20, арк. 5–6.

¹¹ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих... – С. 89.

⁶ Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа. – Львів, 2001. – С. 86–87.

⁷ Там само. – С. 93–94.

⁸ Тернистий шлях до України... – С. 646–648.

⁹ Цей план з’явився задовго до появи перших документів «по лінії» урядових і партійних органів стосовно ліквідації греко-католицької церкви. Дослідники вважають такими «Пропозиції голови Ради у справах РПЦ

на наявність тут православної єпархії зі своїми структурами, котра у жовтні 1945 р. перейшла в канонічну залежність до Московського патріархату, а вистояти, навіть організаційно міцніший, греко-католицькій Мукачівській єпархії перед наступом державно-церковного альянсу було неможливо¹².

Греко-католицька церква у Закарпатті, на відміну від Галичини, не була опорою націоналістичного підпілля, тож її не можна було звинуватити в підтримці «буржуазного націоналізму». Утім, вона виступала чи не найбільшою перешкодою на шляху радянзації новоприєднаного краю, залишаючись оплотом традиційної культури його багатоетнічної спільноти. Тож, за сталінською логікою, її потрібно було знищити.

Наступний програмний документ, що стосувався ліквідації унії, було складено за декілька місяців після проведення 6–8 березня 1946 р. церковного псевдособору у Львові, який проголосив розрив із Ватиканом і «возз'єднання» УГКЦ із РПЦ. Уже 23 червня відповідний план на затвердження керівництва республіканського МДБ подав головний фахівець із релігійних питань, заступник начальника 2-го управління МДБ УРСР полковник С. Карін-Даниленко¹³. У преамбулі зазначалося:

¹² Волошин Ю. «Повернення до православ'я» на Закарпатті в 1946–1949 рр. // Сучасність. – 1996. – № 9. – С. 77–78.

¹³ Перший конкретний план заходів щодо ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатті подав у своїй доповідній записці заступник уповноваженого у справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Г. Катунін 5 червня 1945 р. (підготовлений за результатами травневої поїздки до краю). Автор документа привертав увагу голови республіканської Ради П. Ходченка до того, наскільки відмінна, порівняно з Галичиною, місцева ситуація (єклезіальні та етнічні особливості). Після невдалих спроб залякати єпископа Теодора (Ромжу) звинуваченням у «співпраці» греко-католицької церкви з угорськими «фашистами» та «антирадянській діяльності», а також вимог припинити «пропаганду» греко-католицьких священників проти православ'я, Г. Катунін дав владі чітко зрозуміти, що після рішення Львівського «собору» про ліквідацію унії з Римом греко-католицька церква надалі не може легально існувати у СРСР (див.: Волошин Ю. «Повернення до православ'я» на Закарпатті в 1946–1949 рр. – С. 78; Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква і радянська держава (1939–1950) / Пер. з англ. Н. Кочан, за ред. О. Турія. – Львів: Вид-во Укр. католиц. ун-ту, 2005. – С. 191–192). Однак, якщо по-

«Виходячи з того, що греко-католицька уніатська церква у Закарпатській області є іноземною масовою резидентурою на нашій території, а також ураховуючи той шкідливий вплив, який справляє на населення Ватикан через греко-католицьке духовництво, на основі досвіду ліквідації греко-католицької церкви у західних областях України, уважати необхідним ліквідувати греко-католицьку церкву у Закарпатській області УРСР шляхом возз'єднання її з Російською православною церквою»¹⁴.

Було накреслено декілька поетапних кроків у цьому напрямі: арешт єпископа Ромжи та вищих ієрархів єпархії (членів капітули, архідияконів), закриття духовних семінарій і більшості монастирів, обмеження кількості останніх до двох (по одному чоловічому й жіночому), позбавлення церкви її економічної бази шляхом проведення націоналізації та перерозподілу церковно-монастирських земель на користь малоземельних і безземельних селян, створення «агентурних передумов» для підготовки ліквідації греко-католицької церкви через вербування авторитетних уніатських священників і мирян, проведення репресій у середовищі найбільш стійкого парафіяльного духовництва та схиляння священників до переходу разом із вірними на православ'я, популяризація рішень Львівського «собору» з показом фільмів про «возз'єднання» тощо.

Після проведення успішної «возз'єднаної» кампанії в Галичині, органи державної безпеки намагалися перенести «передовий» досвід у ліквідації греко-католицької церкви й у Закарпаття. Головного героя «возз'єднання» – протопресвітера Г. Костельника – планувалося відкомандирувати у край задля піднесення престижу й авторитету місцевої православної церкви. Після організації конвертації більшості греко-католицького духовництва за львівським зразком передбачалося скликати єпархіальний собор за участю колишніх греко-католицьких священників і діючих православних, проголосивши на ньому

рівняти план Г. Катуніна з наведеним тут документом, підготовленим полковником С. Каріним-Даниленком, що з'явився на декілька тижнів пізніше, то можна побачити, що останній був більш конкретизованим і системним.

¹⁴ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 302.

скасування Ужгородської унії 1646 р. та «возз'єднання» з РПЦ. Особливо цікава наступна постановка проблеми у плані, що свідчила про реальний статус православної церкви у сталінському СРСР:

«Перед скликання єпархіального собору поставити питання перед МДБ СРСР про необхідність спеціального звернення патріарха Московського і всея Русі Алексія до закарпатських уніатів із закликком про повернення “у лоно матері – православної церкви”».

Після цього собор повинен був обрати православного єпископа «з числа перевірених агентів», якого відразу ж затвердить московський патріарх. Наприкінці документа зазначалося:

«Усі заходи щодо ліквідації греко-католицької уніатської церкви у Закарпатській області, ураховуючи досвід роботи у західних областях України, проводити поступово, із тим, щоб не викликати різкої реакції з боку віруючих уніатських приходів, а також суто конспіративно, виключаючи будь-які дії, що можуть розшифрувати участь у цій справі органів МДБ»¹⁵.

Доля цього варіанту плану невідома. У справі «Рифи» збереглася тільки його копія. Не знаємо навіть, чи затвердив його міністр С. Савченко. І, що найголовніше, не виявлено звітних матеріалів про його виконання. Очевидно, зважаючи на відмінні від Галичини місцеві етноконфесійні реалії, органи держбезпеки після консультацій із Радою у справах РПЦ при Раді Міністрів вирішили не форсувати проведення «возз'єднавчої» кампанії у Закарпатті, остерігаючись негативної реакції місцевого населення, що могло різко послабити соціальну базу радянської влади у краї, де вона тільки закріплювалася.

Тим часом, починаючи ще з 1945 р., безперервно велася пропагандистська кампанія з використанням підконтрольної сталінському режиму преси, спрямована на компрометацію греко-католицької церкви у Закарпатті та підготовку ґрунту для її подальшого злиття з РПЦ¹⁶. Паралельно, за рішенням союзних,

республіканських, обласних органів влади, відбувалася націоналізація власності греко-католицьких парафій та передача її православній церкві. Зокрема, якщо у жовтні 1944 р. у краї налічувалося 88 православних і 463 греко-католицьких громад, то у другій половині 1946 р. – 152 і 399¹⁷. Підтримка православних була одним з обов'язків місцевих партійних і радянських органів, чим часто зловживав призначений у жовтні 1945 р. новий адміністратор православної Мукачівсько-Пряшівської єпархії єпископ уманський Нестор (Сидорук), підбурюючи своїх священників захоплювати греко-католицькі парафії разом з усім майном і створювати православні громади там, де їх раніше не було. У ході локальної «возз'єднавчої» кампанії 1945–1947 рр. було відібрано 73 греко-католицьких храмів¹⁸. Однак, як зазначалося з цього приводу в одному з документів органів держбезпеки,

«цей рух не знайшов відповідної підтримки з боку місцевих органів самоуправління й поступово занепадав»¹⁹.

У 1947 р. розпочався новий етап наступу органів влади на греко-католицьку церкву у Закарпатті, що було, зокрема, пов'язано з початком реєстрації релігійних громад. Обласна влада ігнорувала заяви церковних комітетів, що фактично поставило конфесію поза радянським законом. Першим із новими реаліями зіштовхнувся василіанський Свято-Миколаївський монастир на Чернечій горі біля Мукачєвого, котрий у березні 1947 р. передали православній єпархії, а понад 30 ченців, які відмовилися підписати заяву про перехід у православ'я, силами МДБ примусово перевезли в Імстичівський монастир на Іршавщині²⁰.

Процес націоналізації церковного майна та поглинання греко-католицьких парафій із боку РПЦ породив чимало конфліктів і нерідко супроводжувався опором душпастирів і вірних.

¹⁷ Дмитрук В. Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 2010. – Вип. 36. – С. 285.

¹⁸ Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква і радянська держава (1939–1950). – С. 191.

¹⁹ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 289.

²⁰ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих... – С. 43.

¹⁵ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 300–305.

¹⁶ Каніман Л. Ліквідація греко-католицької церкви у Закарпатті, 1945–1949 рр.: ідеолого-пропагандистська складова // Краєзнавство. – 2012. – № 3. – С. 71–83.

Зокрема, 14 квітня 1947 р. відбувся мітинг селян у с. Загаття на Іршавщині, які зібрали підписи під актом про відмову від отримання землі, націоналізованої в місцевого греко-католицького священика Марковича та переданої селянам, і повернення її останньому²¹. У с. Сокирниця на Хустщині 7–12 квітня 1947 р. було проведено збір підписів селян за повернення приміщення церкви, переданої 1946 р. за рішенням Закарпатського облвиконкому на користь РПЦ. Хоча окружний виконком дозволив греко-католицькому приходові провести богослужіння в колишньому храмі на Великдень, однак місцевий голова заборонив робити це, що викликало обурення селян²².

Подекуди доходило навіть до кровопролиття. 4 серпня 1947 р. у с. Верхня Апша на Тячівщині було вбито голову сільської ради, у минулому православного священика І. Черничка. У гірських місцевостях Закарпаття деякі греко-католицькі ієреї намагалися заручитися підтримкою націоналістичного підпілля, представники якого проникали сюди з іншого боку Карпат. У липні 1947 р. учасники боївки ОУН на чолі з окружним провідником «Богданом» за сприяння священика греко-католицької церкви у с. Колочава-Лази М. Бобика здійснили замах на голову тамтешньої сільської ради. Восени того ж року греко-католицький священик С. Вербещук із с. Малий Раковець, що на Іршавщині, налагодив контакт із місцевою боївкою ОУН та надав її членам тимчасовий притулок у своєму помешканні. 24 листопада 1947 р. оунівці вбили голову Іршавського окружвиконкому, із вини якого за ґрати потрапив священик²³.

Поряд із цим проводилася активна боротьба за збереження церковного майна. У січні 1947 р. капітула Мукачівської єпархії категорично відмовилася здати в «Облліт» книжки, що зберігалися в бібліотеці та духовній семінарії. Наступного місяця греко-католицьке духовництво на чолі з єпископом Ромжею проігнорувало постанову місцевих органів влади про передачу метричних книг у відання загсу. У відповідь на постанову

²¹ ГДА СБ України, ф. 2, оп. 2 (1955 р.), спр. 27, арк. 135–136.

²² Там само, арк. 137–139.

²³ Там само, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 78–80.

Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР про взяття на облік церковного майна, у червні 1947 р. капітула дала вказівку душпастирям заховати церковні цінності та не вносити їх у державні реєстри²⁴.

Співробітники органів держбезпеки проводили точкові арешти у середовищі греко-католицьких священнослужителів за звинуваченнями у співпраці з угорськими окупантами. Ще 1945 р. за ґратами опинилися прелат-протоієрей Мукачівської єпархії Олександр Ільницький, о. Стефан Фенцик, ієромонах Теофан (Іван) Скіба, парохі о. Євген Ортутай, Міклош Монді, о. Рудольф Кабацій. У другій половині 1946 р. за сфальсифікованими обвинуваченнями було заарештовано та засуджено до різних термінів ув'язнення вісім греко-католицьких священиків (оо. А. Азарій, Т. Дурневич, М. Микула, І. Міня, І. Рабар, І. Попович, С. Уйгелі, К. Феделеш). У 1947 р. цей список поповнило ще вісім служителів культу (оо. М. Бобик, Ю. Гаджега, В. Іванчо, Ю. Іванчо, І. Кешеля, І. Лелекач, І. Міна, С. Попп)²⁵. Частина священиків, рятуючись від небезпеки, залишили свої парафії та емігрували. Однак загалом у внутрішніх документах вище партійно-радянське керівництво республіки, апарати вповноважених рад у справах релігійних культів і РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР не могли не визнати, що «у Закарпатській області рух до переходу в православ'я призупинено»²⁶.

Попри спроби місцевого партійно-радянського апарату ізолювати й залякати єпископа Теодора (Ромжу), останній постійно візитував парафії, закликаючи людей у проповідях непорушно зберігати вірність своїй церкві. До осені 1947 р. владику побував майже в усіх громадах краю, водночас віруючі відповідали масовим паломництвом до святих місць. Єпископ не звертав уваги на погрози влади та намагався обороняти церкву від

²⁴ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 78.

²⁵ Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 рр. // Ковчег: Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2000. – Вип. 2. – С. 290–299.

²⁶ Дмитрук В. Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.). – С. 285–286.

нових економічних, адміністративних санкцій, покликаючись на конституційні гарантії свободи совісті у СРСР. Завдяки вагомому авторитету ієрарха, який зберігав єдність церкви, і незважаючи на прямі погрози духовництву з боку репресивних органів, до 1947 р. жоден із греко-католицьких священників на Закарпатті не перейшов у православ'я²⁷.

У липні–серпні 1947 р. республіканський уповноважений Ради у справах релігійних культів П. Вільховий підготував «План заходів по возз'єднанню греко-католицької (уніатської) церкви Закарпатської області УРСР із Російською православною церквою», який підписали союзні голови рад у справах РПЦ – Г. Карпов та релігійних культів – І. Полянський. Документ накреслював заходи «по лінії» церкви й держaparату та був погоджений керівниками закарпатських органів влади та державної безпеки. У ньому основний акцент робився на місіонерській діяльності православного духовництва у краї за допомогою Закарпатського братства з повернення греко-католиків у лоно РПЦ, що мало утворитися при православної Мукачівській єпархії, а також наголошувалося на друкованій та візуальній пропаганді, податковому тиску, проведенні подальшої конфіскації церковного майна (у першу чергу Ужгородського кафедрального собору з приміщенням резиденції греко-католицького єпископа) та передачі їх РПЦ, створенні окремих ініціативних груп уніатських священників щодо переходу на православ'я тощо²⁸. Однак не було визначено роль каральних органів, а саме від їх активізації залежав перехід до вирішального етапу ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатті.

Вихід органів держбезпеки на арену боротьби з церквою ознаменувався вбивством єпископа Теодора. Більшість уповноважених за проведення «возз'єднаної кампанії» на Закарпатті відзначали в доповідних записках, що владики залишається

²⁷ Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква і радянська держава (1939–1950). – С. 191–192.

²⁸ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 2. – С. 673–677.

головним гальмом у проведенні у життя всіх накреслених заходів щодо ліквідації греко-католицької церкви. Так, обласний уповноважений у справах РПЦ І. Ромер прямо вказував, що єпископ Ромжа та його заступник о. Олександр Хіра виховують греко-католицьке духовництво й віруючих у «ворожому» радянській владі дусі, дозволяють собі провокаційні натяки, прямі «наклепи» на неї. Робився висновок:

«Єп. Ромжа і його заступник Хіра повинні бути негайно в тій чи іншій, найбільш зручній, формі позбавлені можливості продовжувати тягнути майже півмільйона радянських людей Закарпатської області до Риму. Їх необхідно позбавити можливості продовжувати чинити антирадянську, антипатріотичну справу»²⁹.

У написаному у січні 1947 р. звіті вповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового передбачалося провести ряд організаційних, ідеологічних і репресивних заходів, зокрема стосовно єпископа Ромжи та його оточення³⁰. Звичайно, тут прямо не йшлося про фізичну ліквідацію владики. При цьому, що вказівка стосовно вбивства мукачівського єпископа, за спогадами керівника спецпідрозділу МДБ СРСР «Ф» (диверсія і терор) П. Судоплатова, походила від першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова, який після отримання відповідної санкції Й. Сталіна доручив міністрові державної безпеки УРСР С. Савченкові розробити спеціальний план³¹.

В архіві СБУ не вдалося виявити жодного документа про причетність радянських каральних органів до ліквідації ієрарха, що доволі типово (адже досі не знайдено, наприклад, аналогічного підтвердження стосовно інших резонансних справ, зокрема вбивств Г. Костельника³² та Я. Галана). Тому дослідни-

²⁹ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих... – С. 52–53.

³⁰ Дмитрук В. Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.). – С. 286.

³¹ Судоплатов П. Разведка и Кремль: Записки нежелательного свидетеля. – М.: Гая, 1997. – С. 299–301.

³² Див. докл.: Пагіря О. Гавриїл Костельник та ОУН: проблема стосунків (1941–1948) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2009. – № 2 (33). – С. 387–416.

ки досі змушені відтворювати хід подій за спогадами опального ветерана держбезпеки П. Судоплатова та іншими дотичними свідченнями. Отже, 27 жовтня 1947 р. за 10 км від Мукачєвого на бричку з єпископом, котрий їхав після висвячення церкви у с. Лавки, налетів автомобіль марки «Студебекер». Владика зазнав важких поранень і був відвезений поштовою машиною до Мукачівської міської лікарні, де йому відразу зробили успішну операцію. Як писав у спогадах П. Судоплатов,

«напад на Рожму було підготовлено погано: у результаті автомобільної аварії, організованої Савченком і його людьми, Ромжа був тільки поранений»³³.

Виправити помилку доручили П. Судоплатову, який відразу прилетів до Ужгорода. На допомогу йому згодом прибули міністр державної безпеки УРСР С. Савченко та начальник токсикологічної лабораторії МДБ СРСР Г. Майрановський. Місцевий агент держбезпеки медсестра Одарка, нещодавно прийнята на роботу в лікарню, зробила прооперованому Ромжі смертельну ін'єкцію кураре, унаслідок чого 1 листопада 1947 р. за чверть до 1-ї год. владика помер³⁴. Експертиза констатувала офіційну версію смерті єпископа: вона настала від набряку мозку, спричиненого ушкодженнями, що їх потерпілий зазнав під час аварії. Ієрарха поховали 4 листопада у крипті Ужгородського кафедрального собору³⁵.

Характерно, що вже тоді не викликала сумніву причетність до смерті єпископа органів держбезпеки, породивши обурення навіть серед тих священнослужителів і віруючих, хто перейшов на православ'я. Показовим у цьому плані став лист православних єпископів Західної України до першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова, датований січнем 1948 р., в якому висловлювалося занепокоєння та обурення

«всім уже відомим упланованим органами МДБ Закарпатської області нападом на тамтешнього єпископа католицької церкви Теодора Ромжу»

³³ Судоплатов П. Разведка и Кремль... – С. 300.

³⁴ Там же. – С. 301.

³⁵ Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа. – С. 172.

та подавалася змальована пізніше у спогадах П. Судоплатова версія подій³⁶.

Після ліквідації авторитетного священнослужителя шлях до швидкого поглинання греко-католицької церкви було відкрито. Уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Ходченко не приховував свого задоволення з цього приводу, заявляючи, що

«до цього часу головним гальмом в успішному проведенні місіонерської роботи православної церкви серед віруючих був глава цієї церкви – єпископ Ромжа, значить, із його смертю – це гальмо фактично усунуто»³⁷.

Однак влада чомусь не поспішала, й до планомірних репресивних заходів органи державної безпеки повернулися лише на початку 1948 р. Під час наради в Києві під керівництвом міністра держбезпеки УРСР С. Савченка та за участю голови Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР І. Полянського, уповноважених Ради у справах РПЦ та релігійних культів при РНК СРСР по УРСР П. Ходченка й П. Вільхового 25 березня 1948 р. було погоджено новий, більш конкретизований варіант плану заходів з ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатті. Як видно з порядку його розробки та затвердження, головним режисером і виконавцем операції виступали органи МДБ, а радянські та партійні структури забезпечували легальне прикриття й загальне керівництво. 31 березня схвалений першим секретарем ЦК КП(б)У М. Хрущовим план було направлено на затвердження міністрові держбезпеки СРСР генерал-полковникові В. Абакумову³⁸.

У преамбулі документа греко-католицька церква у Закарпатті та її духовництво обвинувачувалися в «підтримці» угорської окупаційної влади, «підривній антирадянській» діяльності «на користь іноземних розвідок», протидії «возз'єднанню» Закарпаття з УРСР, у боротьбі за включення краю до складу Угор-

³⁶ Дмитрук В. Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.). – С. 286–287.

³⁷ Там само. – С. 287.

³⁸ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 1–6.

щини або Чехословаччини та інших «тяжких злочинах». Зокрема у плані, підписаному міністром держбезпеки УРСР С. Савченком, із цього приводу зазначалося:

«З огляду на те, що греко-католицька уніатська церква у Закарпатській області УРСР проводить відкрито активну антирадянську роботу проти всіх заходів партії та радянського уряду, є, по суті, масовою іноземною резидентурою на нашій території, каналом антирадянського впливу Ватикану на віруюче населення й базою для іноземних розвідок, яким служить Ватикан, – з метою протидії її ворожій діяльності греко-католицька уніатська церква повинна бути ліквідована»³⁹.

У супровідній до плану доповідній записці на ім'я В. Абакумова очільник МДБ УРСР також був красномовним:

«Уніатське духовництво та його капітула, виконуючи антирадянські установки Ватикану, проводять активну антирадянську діяльність, використовуючи церковний амвон для відкритого поширення провокаційних і наклепницьких домислів про неминучість війни Англії та Америки проти СРСР, у результаті якої Закарпатська Україна, нібито, буде відокремлена від Радянського Союзу і включена до складу Угорщини або Чехословаччини. Поряд із цим підбурюють і провокують віруючих уніатів на організовані антирадянські виступи проти державних заходів, які проводяться у Закарпатській області, підтримують нелегальні зв'язки із закордонними антирадянськими організаціями»⁴⁰.

Засобами для ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатті визначалися, у першу чергу, репресії проти її керівництва та парафіяльного духовництва, адміністративне вилучення церковного майна й передача його РПЦ, проведення «виховної» роботи з греко-католицькими священиками щодо переходу добровільно/примусово в лоно російського православ'я. Саме від швидкості й сили «оперативного удару» органів МДБ по духовництву УГКЦ із метою поширення серед нього розколу, внесення дезорганізації, на думку співробітників держбезпеки, і залежав значною мірою подальший успіх усієї операції.

³⁹ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 8.

⁴⁰ Там само, т. 30, арк. 18.

Помітне місце у плані ліквідації церкви відводилося організації «викривальної кампанії» у пресі, спрямованої на компрометацію духовництва («зв'язки з окупантами») та пропагування ідеї

«більш тісного єднання закарпатського народу з його братнім російським та українським народами, шляхом возз'єднання греко-католицької церкви у Закарпатті з російською православною церквою».

До цього планувалося залучити як уже використаних у Галичині діячів – радянського письменника Я. Галана та «головного возз'єднувача» УГКЦ із РПЦ протопресвітера Г. Костельника, так і місцевих представників «із числа прогресивно налаштованої авторитетної уніатської інтелігенції». У затвердженому плані вже містився перелік членів капітули Мукачівської єпархії, архідияконів і деканів, приходських священиків по округах Закарпаття, яких планувалося заарештувати та притягти до кримінальної відповідальності за

«шпигунську, зрадницьку й пособницьку діяльність на користь окупантів»⁴¹.

Цікаво, що за розпорядженням Ради Міністрів СРСР від 21 грудня 1947 р., яким було схвалено «Календарний план проведення заходів з ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатській області УРСР» на 1948 р., механізмом для утвердження православ'я у краї мали стати організовані за галицьким зразком «ініціативні групи» греко-католицького духовництва та віруючих, які виявили б «бажання» «возз'єднатися» з РПЦ. Однак у плані, складеному МДБ УРСР, ураховуючи, очевидно, факт відсутності у середовищі закарпатського греко-католицького духовництва рівносильної Г. Костельникові постаті⁴² (його рясу

⁴¹ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 6–20.

⁴² У документі МДБ УРСР від 28 серпня 1947 р. з цього приводу зазначалося: «Серед членів капітули спостерігається повна єдність з єпископом Ромжею у здійсненні заходів, спрямованих на зміцнення католицизму. Даними про те, хто із членів капітули або уніатських священиків проявляє тенденції або симпатії до православ'я, МДБ УРСР не володіє. Агентури з числа членів капітули або греко-католицького духовництва, здатної очолити рух за возз'єднання греко-католицької церкви з православною церквою, в УМДБ (Закарпатської обл. – О. П.) поки що

«приміряли» о. Іренеєві Кондратовичу), від галицького сценарію відмовилися. Голова Ради у справах РПЦ при РМ СРСР Г. Карпов загалом погодився на запропонований чекістами план, унісши незначні корективи у його виконання (так, він наполегливо не рекомендував використовувати у Закарпатті для реалізації «возз'єднанчих» намірів протопресвітера Г. Костельника, скомпрометованого в Галичині), однак зазначив, що всі заплановані заходи повинні проводитися вкрай обережно⁴³. На момент початку операції у краї налічувалося 372 греко-католицьких парафії (338 церков і 34 каплиць), 285 священників, 7 монастирів і 82 монахів і монашок, об'єднаних у 31 деканат та 4 архідеканати⁴⁴.

Для проведення підготовчої роботи з 6 по 26 квітня 1948 р. у Закарпатті відрядили групу оперативних співробітників МДБ УРСР на чолі з начальником відділу «О» підполковником Л. Готовцевим, його заступником капітаном І. Богдановим та начальником відділення відділу «О» капітаном К. Бріккером. Із 1 червня по 15 серпня 1948 р. у Закарпатті працювала інша група «фахівців» із церковних питань від МДБ УРСР у складі 12 осіб на чолі з тим самим І. Богдановим, до якої ввійшли найкращі оперативні працівники та керівний склад відділів «О» управлінь МДБ із різних областей УРСР⁴⁵. За результатами їхньої роботи

немає. Для розробки ворожого елемента з числа греко-католицького духовництва УМДБ завербовано 32 агента та 29 інформаторів. Із цього числа розшифрувалося перед єпископом Ромжею не менш як 20 чоловік» (див.: ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 297–298). Цікаво, що серед греко-католицького духовництва вже під час проведення відпусту на свято Успіння в Мукачевому 28 серпня 1947 р. очевидці зауважили відступницьку поведінку оо. Іренея Кондратовича, Стефана Данієловича та Юлія Коссея (див.: *Пушкаш Л.* Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа. – С. 127–130). Відомо також, що в березні 1947 р. без особливого успіху «ініціативну групу» щодо «возз'єднання» греко-католицької церкви з православною у Закарпатті намагався організувати перший заступник голови Народної Ради Закарпатської України Петро Сова (див.: *Бендас Д.* Репресії радянської влади проти греко-католицького духовництва на Закарпатті в 1944–1949 рр. – С. 294).

⁴³ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 201–202.

⁴⁴ Там само, арк. 6.

⁴⁵ Там само, арк. 38–39.

на місцях було складено карту греко-католицьких та православних церков у краї, а також списки уніатських священнослужителів, визначено для арешту 24 з них (згодом ця цифра зросла до 40), заплановано заходи з компрометації капітули Мукачівської єпархії з використанням факту самогубства 31 березня 1948 р. члена капітули Г. Когута⁴⁶. Для реалізації останнього задуму підготували спеціальний план, схвалений начальником 2-го Головного управління МДБ СРСР генерал-майором Є. Пітоврановим під час його перебування в Ужгороді у травні 1948 р., що передбачав створення версії, нібито Г. Когут не покінчив життя самогубством, а був убитий членами капітули у зв'язку з тим, що він багато знав про кримінальні й політичні злочини ієрархів греко-католицької церкви у Закарпатті⁴⁷. Можливості для проведення такого роду фальсифікацій та маніпуляцій МДБ мало необмежені, тож зробити це було нескладно.

Водночас було суттєво посилено агентурно-оперативну роботу серед греко-католицького духовництва. Якщо станом на 20 квітня 1948 р. на оперативному обліку УМДБ по Закарпатській області перебувало 110 священників, 18 уважалися агентами та 14 інформаторами, то наприкінці липня агентурно-інформативний апарат по уніатській церкві становив 212 осіб, у тому числі 62 священника, а на оперативному обліку вже стояв 151 служитель культу (на решту 130 було відкрито спостережні справи)⁴⁸. Чим далі просувалася операція з ліквідації церкви, тим швидше зростали відповідні цифри. Органам МДБ за короткий період удалося насадити свою агентуру та інформаторів як серед духовництва, так і серед вірних греко-католицької церкви по всіх округах Закарпаття. Загалом у 1948–1949 рр. до операції зі знищення церкви органи МДБ залучили 575 осіб агентурно-інформативного апарату, з яких 79 – із духовництва та 496 – з активу парафій⁴⁹.

⁴⁶ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 32–58.

⁴⁷ Там само, арк. 126–128.

⁴⁸ Там само, арк. 70–74, 101.

⁴⁹ Там само, т. 31, арк. 276.

За підсумками поїздки у Закарпаття у квітні 1948 р. заступник начальника відділу «О» капітан І. Богданов склав доповідну записку на ім'я міністра державної безпеки УРСР С. Савченка, в якій критично оцінив реалістичність виконання деяких заходів, передбачених березневим планом із ліквідації греко-католицької церкви. На його думку, існували принаймні три моменти, реалізація яких могла викликати, з однієї сторони, край негативну реакцію з боку населення й бути використаною Ватиканом для посилення «антирадянської пропаганди», а з іншої – визначити весь хід кампанії з ліквідації греко-католицької церкви та поставити під сумнів перспективи її «возз'єднання» з православ'ям. Серед цих проблемних питань називалися передчасний арешт членів капітули Мукачівської єпархії, передача приміщень капітули та кафедрального собору в Ужгороді на користь православного єпископа, а також відсутність надійної кандидатури серед греко-католицького священства на посаду голови руху за «возз'єднання» з РПЦ. Зокрема, виселення членів капітули та передача приміщень кафедрального собору православному єпископові могло бути розцінене вірними як гоніння радянської влади на греко-католицьку церкву та викликати серію виступів і бойкотів у парафіях, що ще більше підняло б авторитет духовництва в очах пастви та створило б ореол мучеників⁵⁰. Зважаючи на викладені перестороги й відсутність на той час значної «агентурної передумови» у середовищі греко-католицьких священників, радянським органам довелося дещо призупинити процес нищення УГКЦ у Закарпатті.

Незважаючи ні на що, посилювався адміністративний тиск на церкву. У квітні 1948 р. було закрито 2 чоловічих монастирі ордену Св. Василя Великого у с. Малий Березний на Великоберезнянщині та у с. Бороняво на Хустщині (ченців переселили в Імстичівський монастир на Іршавщині). У квітні було здійснено передачу 4 парафій православної церкви, у серпні оформили передачу ще 14, а до 1 січня 1949 р. кількість храмів, які від греко-католиків перейшли у власність РПЦ, становила 31. В окремих місцевостях (села Дубове та Ганичі на Тячівщині, Шелестово

⁵⁰ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 306–311.

на Мукачівщині) було зафіксовано виступи духовництва та віруючих проти конфіскацій⁵¹. У червні 1948 р. остаточно призупинили функціонування греко-католицької духовної семінарії, офіційно закритої ще 26 листопада 1946 р. за рішенням Закарпатського облвиконкому⁵², однак вона продовжувала діяти в підпіллі під виглядом курсів церковного хору.

У червні 1948 р. через Раду у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР та Московський патріархат була проведена «операція заміщення» – на голову православної Мукачівсько-Ужгородської єпархії замість пасивного єпископа Нестора, який не продемонстрував особливих успіхів на «місіонерській ниві» серед греко-католицького духовництва, було призначено архієпископа львівського й тернопільського Макарія, на допомогу котрому мали прибути 50 православних священників зі східних областей УРСР (усі перебували «у зв'язку» з МДБ). Під час вступу в єпархію архієпископ звернувся до духовництва та віруючих обох конфесій, закликавши їх до

«духовного об'єднання в єдиній православній церкві шляхом возз'єднання греко-католиків із православ'ям».

Окрім цього, органи держбезпеки визначили кандидатури 15 греко-католицьких священників, «прогресивно налаштованих» щодо РПЦ і готових перейти на православ'я⁵³. Число останніх під впливом широкого арсеналу «засобів переконань» органів МДБ стрімко зростало. Зокрема, у серпні 1948 р. готових до конвертації було вже 37. Усе це відбувалося під акомпанемент державної пропаганди, яка невпинно «викривала» «реакційну роль уніатської церкви», «антинародну діяльність», «запроданство» і «зрадництво» її духовництва, виступала за «повернення» греко-католиків «у лоно матері – Російської православної церкви»⁵⁴.

У цей же час здійснювалися підготовчі заходи для обезголовлення греко-католицької церкви у Закарпатті через арешт

⁵¹ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 269–270.

⁵² Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих... – С. 38.

⁵³ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 83–87.

⁵⁴ Див. докл.: *Kanіman Л.* Ліквідація греко-католицької церкви у Закарпатті, 1945–1949 рр. ... – С. 71–83.

членів капітули М. Мурані, О. Хіри, Т. Когутича, В. Хоми, Ф. Міш-кольці, В. Пушкаша, секретаря капітули Березная та священника кафедрального собору в Ужгороді В. Желтвая. Органам МДБ на основі донесень агентури було відомо, що єпископ Теодор (Ром-жа), готуючись до радянських репресій проти церкви, ще у грудні 1945 р. таємно висвятив прелата-каноніка Олександра Хіру на свого наступника. У разі арешту останнього капітулу Мукачівської єпархії мав очолити канонік Т. Когутич, якого, своєю чергою, мав замінити В. Хома. Зважаючи на це, після проведення арештів членів капітули планувалося призначити на посаду легального адміністратора греко-католицької церкви агента МДБ із числа авторитетних уніатських священників. Цим кроком передбачалося паралізувати діяльність альтернативних нелегальних церковних центрів, ослабити реакцію на репресії проти вищого духовництва як серед віруючих у Закарпатті, так і за кордоном, домогтися призначення на посади архідияконів і деканів, із погляду МДБ, «прогресивно налаштованих» священників, які виявили себе прихильниками «возз'єднання» з РПЦ, і, таким чином, їхніми ж руками провести ліквідацію греко-католицької церкви та її «возз'єднання» з православною⁵⁵.

Однак успіхи органів держбезпеки у вербуванні священників та схиланні їх до співпраці з владою у ліквідації УГКЦ на той час не були надто переконливими, щоб провести таку складну багатоходову операцію. У спецдонесенні від 31 липня 1948 р. начальника управління МДБ по Закарпатській області полковника Б. Чернецького та начальника відділу «О» МДБ УРСР капітана І. Богданова повідомлялося про

«значну активізацію антирадянської діяльності з боку членів капітули та інших авторитетів греко-католицької церкви, спрямовану на зміцнення позицій католицизму та виявлення спротиву у проведенні оперативних заходів радянських органів».

Тут наводилася інформація про те, що капітулярний вікарій о. М. Мураній видав письмову вказівку духовництву чинити спротив заходам радянської влади проти націоналізації церковного майна та передачі греко-католицьких парафій на користь

православної єпархії, протестуючи з приводу таких фактів перед вищими органами влади УРСР та СРСР. Також ішлося про те, що капітула встановила жорсткий контроль за власним кліром, інструктуючи священнослужителів перед кожним викликом до органів влади та держбезпеки й вимагаючи звітності за кожним таким фактом. У результаті високої внутрішньої дисциплінованості та згуртованості Мукачівської єпархії зривалися спроби органів МДБ завербувати окремих душпастирів, які відразу ж повідомляли про це вищих за саном священнослужителів⁵⁶.

Зважаючи на викладене, автори документа пропонували здійснити оперативні заходи з компрометації О. Хіри та М. Муранія шляхом виклику їх на нетривалі допити й наступного арешту священнослужителів, проти яких у МДБ були докази «антирадянської діяльності», – радника капітули Л. Пушкаша, мукачівського архідиякона Є. Дулишковича та декана І. Кампова. Також передбачалося поширити фальшиву версію, що останні опинилися за ґратами внаслідок «здачі» їх на допитах О. Хіри й М. Муранія⁵⁷.

Поряд із виявом відчайдушною стійкістю та опору заходам радянської влади керівництво єпархії чітко усвідомлювало свої невисокі шанси на успіх у протистоянні зі сталінським режимом. Агентура, зокрема, фіксувала розпачливі настрої каноніка-прелата О. Хіри:

«Я невірно доводжу до переконання, що незабаром всім нам вдарять по голові. Історія показує, що всередині СРСР ніякої значної позитивної діяльності вести неможливо. Тому я вважаю повністю актуальним серйозно зайнятися відправкою людей за кордон»⁵⁸.

Водночас більшість греко-католицьких священнослужителів були готовими до кінця відстоювати свою віру, про що також свідчать документи органів МДБ. Так, священник із с. Голубинне на Свалявщині о. Грабар, виступаючи з проповіддю перед вірними, закликав їх:

⁵⁶ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 30, арк. 128–131.

⁵⁷ Там само, арк. 131–132.

⁵⁸ Там само, арк. 131.

⁵⁵ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 29, арк. 129–132, 309–311.

«Тримайтеся за свою католицьку віру, не переходьте у православ'я. Будуть мучити вас, говоріть, що ви віруючі, але у православну церкву не переходьте!».

Архидиякон Мукачівського округу о. Є. Дулишкович заявляв:

«Ми до останнього священика будемо відстоювати свою віру, і прийде час, коли всі ми, діти Господа, будемо жити єдиною сім'єю Христовою».

«Духовенство віддає собі звіт у тому, що греко-католицька церква в умовах радянської влади не може довго проіснувати, наступив її кінець, але більшість священиків при будь-яких обставинах у православ'я не перейдуть, так як сподіваються на майбутню війну і перемогу англо-американського блоку над СРСР, що буде означати перемогу католицизму на православним Сходом. Щоби не наражати себе на небезпеку, більшість священиків у випадку подальшого натиску на греко-католицьку церкву залишать службу в церкві і перейде на громадянську роботу», –

зазначалося в оперативному звіті МДБ за 9 листопада 1948 р.⁵⁹ У другій половині 1948 р. темпи проведення заходів щодо ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатті дещо вповільнилися, утім вони різко активізувалися на початку наступного року. У 1948 р. було заарештовано 12 греко-католицьких священиків, а з початку реалізації операції – усього 8, хоча планувалося 40.

Із 1 по 15 жовтня 1948 р. у Закарпатті перебував уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільховий, який у доповідній записці на адресу вищих державних та партійних органів ратував за прискорення кампанії з ліквідації греко-католицької церкви у краї.

«Якщо у 1946–1947 рр. цей захід уважався передчасним, то зараз це питання настільки визріло, що необхідно його вирішити в найближчі один–два роки», –

писав він. Автор звертав увагу на нерішучість і зволікання православного екзархату УРСР і священиків, направлених для проведення «місіонерської роботи» у Закарпаття з інших областей республіки (всього у жовтні 1948 р. прибуло лише 5 із 50 запланованих), звинувачував місцеву владу та засоби інформації в байдужості до справи «возз'єднання». Київський уповноваже-

⁵⁹ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 30, арк. 184–186.

ний згадував, принаймні, про один успіх: потенційне навернення на православ'я греко-католицького священика з с. Сторожниця на Ужгородщині Іреней Кондратовича, якого пропонував активно використати в інтересах реалізації планів з ліквідації церкви⁶⁰.

6 жовтня 1948 р. до П. Вільхового звернулися члени капітули греко-католицької Мукачівської єпархії М. Мурані та О. Хіра з приводу незаконного виселення каноніків із міських приміщень, передачі храмів і церковного майна на користь православної церкви, перспектив реєстрації греко-католицької конфесії у СРСР, прав душпастирів відправляти служби у сусідніх приходах, а також обіймати державні посади. У відповідь уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР заявив, що

«греко-католицька церква вороже ставиться до радянської влади, народ вимагає повернення до “старої релігії”, а тому уніатську церкву не будуть реєструвати».

Стосовно передачі на користь РПЦ парафій Мукачівської єпархії, націоналізації її майна, то, за словами П. Вільхового, це було цілком законним кроком, що мав на меті «відновлення історичної справедливості» – повернення власності, нібито колись відібраної уніатами у православних⁶¹.

У зв'язку з викладеним пропонувалося скликати в Москві об'єднану нараду працівників Рад у справах релігійних культів та у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР за участю вповноважених ради в УРСР П. Вільхового й П. Ходченка та обласних уповноважених Распутька, Шерстюка для обговорення й координації заходів із ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатті. По лінії РПЦ із цієї метою передбачалося посилити «місіонерську роботу» серед закарпатських греко-католиків, а по лінії сектору преси ЦК КП(б)У – пропагандистську активність задля відповідної підготовки місцевої громадської думки. Окрім цього, автор просив добитися негайного виконання рішення про передачу резиденції капітули греко-католицької Мукачівської єпархії та кафедрального собору в Ужгороді на користь право-

⁶⁰ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 31, арк. 113–122.

⁶¹ Там само, арк. 123–124.

славної єпархії й дозволити вповноваженому Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР самостійно ухвалювати рішення щодо передачі дочірніх греко-католицьких церков православним без відповідної санкції з боку ради⁶².

Після ознайомлення з доповідною запискою свого колеги республіканський уповноважений РСРПЦ П. Ходченко повідомив про недоцільність подальшого обговорення планів щодо Закарпаття, оскільки на 10 грудня 1948 р. передбачався приїзд до Києва голови цієї ради – Г. Карпова. Той збирався особисто ознайомити обласних уповноважених «із новими настановами щодо питання православної церкви й культів», і тоді ж збиралися виробити пропозиції стосовно прискорення ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатті⁶³.

На початку 1949 р. сталінський режим перейшов у генеральний наступ. Конфіскацію останніх церковних твердинь поєднали з жорстким тиском на духовництво стосовно переходу у православ'я, репресіями та арештами священнослужителів, провокаціями. Для допомоги у проведенні заходів до краю відкомандировували групу оперативного складу відділу «О» республіканського та обласних управлінь МДБ УРСР у складі підполковника В. Савочкина, лейтенанта В. Калашникова, старшого лейтенанта Кушнарєнка, лейтенанта М. Хорькова та старшого лейтенанта Білаша⁶⁴. Окрім цього, тут із минулого року проводив свою роботу заступник начальника відділу «О» МДБ СРСР І. Богданов.

25 січня 1949 р., відповідно до постанови Закарпатського облвиконкому та за підтримки органів МДБ і МВС, було проведено передачу мукачівського Успенського собору у відання православного єпископа. У ніч на 26 січня чекісти здійснили арешт настоятеля храму – мукачівського архідиякона о. Євменія Дулішковича, який опирався передачі та категорично відмовлявся перейти у православ'я. Новий господар – архієпископ Макарій відразу підніс у сан протоієрея собору першого кон-

⁶² ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 31, арк. 124–125.

⁶³ Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України у боротьбі за віру і державу. – С. 160.

⁶⁴ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 30, арк. 206.

вертита о. Стефана Данієловича. За ним пішов о. Іван Сливка разом зі своїми парафіями у селах Нижня й Верхня Визниця, Нижній Клиновець Мукачівського округу. Цього ж дня православна єпархія поглинула церкву у с. Росвигово (тепер частина Мукачєвого), священники якої оо. Дудинський і Штець не захотіли перейти у православну віру⁶⁵.

Оцінюючи наслідки першого потужного «оперативного удару» по УГКЦ у Закарпатті, органи МДБ не без перебільшення відзначали зрушення ситуації з мертвої точки:

«Уніатське духовництво, уважаючи до цього становище греко-католицької церкви на Закарпатті “непорушним”, починає втрачати попередню упевненість у силі впливу католицизму на віруючих і шукає вихід із наявного становища. Більшість зі священників, у тому числі й члени капітули, заявляють, що настав час ліквідації унії, та у зв'язку з переходом у православ'я Данієловича і Сливки священники висловлюють наміри про возз'єднання з православною церквою»⁶⁶.

Далі наводилися відібрані чекістами приклади висловлювань віруючих та ієреїв, які свідчили про їх схилення в бік православ'я. Утім, водночас цитувалися й висловлювання священників, котрі заявляли про свою готовність іти до кінця за власну віру. Так, душпастир о. Степан Тиводар, який служив в Успенському соборі Мукачєвого, у розмові заявив, що «краще загине, аніж перейде у православ'я». Найбільш цікава у цьому контексті зафіксована радянською агентурою реакція капітулярного вікарія о. М. Мурані на конфіскацію мукачівського храму:

«Ліквідація унії на Закарпатті буде проведена порівняно легко з огляду на невелику чисельність духовництва, із яких 80 чоловік уже не працюють, 50–60 чоловік арештують і засудять за їхню політичну неблагонадійність, 50–60 чоловік шляхом терору влади змістять із посад, а решту на протязі короткого часу викличуть і запропонують прийняти православ'я... Я чув, що прийшов наказ ліквідувати греко-католицьку єпархію, і державна влада швидко ліквідує її. Ми зараз перебуваємо на кінці своєї діяльності».

Поряд із цим о. Мурані рекомендував духовництву не занепа-

⁶⁵ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 30, арк. 207–209.

⁶⁶ Там само, арк. 209.

дати духом, не покидати греко-католицьку віру, а у крайньому випадку залишити церкву та перейти на «громадянську роботу». Водночас канонік о. Т. Когутич заявляв:

«Так, сумна наша доля: ліквідація на носі. Дивно, як могла нас терпіти радянська влада чотири з половиною роки, тоді як вона могла нас ліквідувати разом з Львівською митрополією»⁶⁷.

Станом на 9 лютого 1949 р. у Закарпатті від греко-католиків до православних перейшло 44 церкви, було закрито 13 каплиць, на православ'я конвертувалися 9 священників (із 37, намічених органами МДБ), натомість 11 залишили церковне служіння, перейшовши на мирську роботу. Серед 275 священнослужителів «в агентурну розробку як антирадянський елемент» було взято 188 осіб, заарештовано 13, готувалися арешти ще 25⁶⁸.

10 лютого 1949 р. із санкції міністра державної безпеки УРСР С. Савченка за ґратами опинився канонік-прелат О. Хіра, у приміщенні якого було знайдено два документи від 30 травня 1947 р. з підписом і печаткою покійного єпископа Теодора (Ромжи), якими підтверджувалося, що у випадку його відсутності канонік призначався генеральним вікарієм і наступником⁶⁹.

16 лютого 1949 р. представники міської влади у супроводі співробітників МДБ узяли під контроль Ужгородський кафедральний собор та резиденцію греко-католицької єпархії, передавши їх на основі рішення Закарпатського облвиконкому від 25 липня 1947 р. у відання РПЦ. Новим настоятелем було призначено конвертита о. Іренія Кондратовича, який ще 9 лютого 1949 р. написав заяву про перехід у православ'я. Наступного дня православна громада Ужгорода заволоділа й греко-католицькою церквою на Цегольні. Щоб паралізувати реакцію духовництва та віруючих, органи держбезпеки задіяли весь наявний в обласному центрі агентурний апарат по уніатській церкві. Ще за два тижні до захоплення єпископської резиденції капітулярний вікарій о. М. Мураній начебто погодився на співпрацю з МДБ (хоча при цьому відмовився перейти у православ'я) і на

прохання чекістів 16 лютого 1949 р. підписав звернення до греко-католицького духовництва Закарпаття (розіслане 18 лютого), в якому оголосив про ліквідацію єпархіального управління та розпуск капітули⁷⁰. На думку о. Д. Бендаса, о. Мурані не писав згаданого листа, оскільки його

«стиль не відповідав рівню людини з вищою духовною освітою, що звикла готувати ділові документи»⁷¹.

Те, що залучення М. Мурані до співпраці з органами МДБ було радше формальним, аніж реальним, підтверджується його подальшими стосунками з радянською владою. Після категоричної відмови перейти у православ'я й «зайняття» ним, як відзначалося в документах МДБ,

«явно ворожої щодо православної церкви лінії, чим негативно впливав на хід возз'єднання з православ'ям уніатського духовництва»⁷²,

24 червня 1949 р. його заарештували та відправили в Київ, де 1951 р. він був засуджений до 10 років таборів⁷³.

Таким чином, органам МДБ за допомогою агентурно-оперативних заходів удалося фактично припинити існування греко-католицької Мукачівської єпархії й тепер залишалося тільки зафіксувати ліквідацію УГКЦ формально – як вияв «волі духовництва та народу».

Начальник Управління МДБ по Закарпатській області полковник Б. Чернецький разом із заступником начальника відділу «О» МДБ УРСР майором І. Богдановим із задоволенням повідомляли своєму керівникові генерал-лейтенантові С. Савченку:

«Проведенням цих основних заходів у загальному процесі ліквідації уніатської греко-католицької церкви було паралізовано діяльність керівного складу греко-католицької церкви, внесено дезорганізацію в ряди духовництва і створено передумови

⁷⁰ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 30, арк. 250.

⁷¹ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 303–304.

⁷² ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 30, арк. 318.

⁷³ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. – С. 359–360.

⁶⁷ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 30, арк. 209–215.

⁶⁸ Там само, арк. 217.

⁶⁹ Там само, арк. 261.

для возз'єднання уніатських священників із російською православною церквою»⁷⁴.

Менш ніж за два місяці після «саморозпуску» капітули різко зросла кількість конвертованих священників (з 9 до 27) і конфіскованих греко-католицьких храмів (з 44 до 64). Що цікаво: першими навернулися уніатські священники, які перед тим дали згоду на співпрацю з органами МДБ й були використані для проведення ліквідаційних заходів щодо Мукачівської єпархії. У лютому заарештували 7 священнослужителів, у тому числі титулярного каноніка, декана греко-католицької церкви у Хустському окрузі о. М. Русинка, доктора канонічного права о. Д. Поповича, о. Й. Кампова (м. Берегове), о. П. Лозана (с. Дідово на Берегівщині), о. М. Тербака (с. Імстичово на Іршавщині), о. Івана Карпинця (с. Фанчиково) та ін.⁷⁵

Документи МДБ свідчать, що переведення греко-католицьких парафій у православ'я відбувалося також за допомогою агентурних та інформаційних «джерел» чекістів у середовищі як духівництва, так і віруючих. Зокрема, в одній із парафій після арешту греко-католицького душпастиря за допомогою завербованих священників серед пастви було проведено «роз'яснювальну роботу» щодо необхідності переходу у православ'я, після чого до архієпископа Макарія вирушила делегація на чолі з одним із них, прохаючи прийняти приход до складу РПЦ і призначити його настоятелем місцевої громади⁷⁶. За подібною схемою відбувалося «возз'єднання» в більшості округів Закарпаття.

До цього додавався шалений адміністративний тиск. У березні всім священникам, що залишилися на волі й не «возз'єдналися» з РПЦ, було заборонено відправляти служби, а всі греко-католицькі церкви в адміністративному порядку закрито⁷⁷. Станом на 20 березня 1949 р. ліквідовано 148 уніатських приходів, з яких у відання православної церкви перейшло 135

храмів, 13 каплиць було закрито, а також оформлено перехід 60 священників у православ'я⁷⁸.

5 квітня 1949 р. під пильною опікою МДБ більшість деканів благочинних округів підготували й ухвалили «Звернення до всечеснішого духовенства і всіх набожних вірних греко-католицької церкви на Закарпатті»⁷⁹, в якому зазначалося:

«Керівництво греко-католицької церкви на Закарпатті не змогло оцінити всю важливість цього історичного моменту [...] і намагалось зберегти в нашому народі унію, це насіння незгоди й роздору, спадщину часів нашої неслави і неволи».

8 квітня документ затвердили на нараді священників-активістів, що складалася з колишніх греко-католицьких архідияконів, деканів, настоятелів головних парафій і соборів єпархії – своєрідна закарпатська «ініціативна група з возз'єднання з православною церквою» (всього 14 підписів)⁸⁰. Оприлюднення цього звернення стало, на думку В. Фенича, вирішальним у подальшій долі греко-католицької церкви у Закарпатті, суттєво прискоривши «возз'єднаничу кампанію», його можна розцінювати як інституційний захід, подібний до тих, що відбулися у Львові (1946 р.), Блажі (1948 р.) чи Пряшеві (1950 р.)⁸¹.

Від початку 1949 р. й до травня кількість ліквідованих парафій, за оцінками МДБ УРСР, становила 259 (із них 242 передано на користь РПЦ, 17 закритих каплиць), священників, що перейшли у православ'я, було вже 100 осіб, 10 відмовилися від духовного сану, 24 заарештовано, 8 померло. У цей час у Закарпатті залишалось 113 уніатських церков (із 372) та 128 священнослужителів (із 275), котрі не «возз'єдналися»⁸². В одному з документів органів держбезпеки йшлося:

«[...] найбільш реакційна частина уніатського духівництва, усупереч бажанню віруючих уніатів, протидіє переходу у право-

⁷⁸ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 30, арк. 287.

⁷⁹ Там само, арк. 282–283.

⁸⁰ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. – С. 305–306.

⁸¹ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих... – С. 78–79.

⁸² ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 30, арк. 301.

⁷⁴ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 30, арк. 252.

⁷⁵ Там само, арк. 240, 253–259.

⁷⁶ Там само, арк. 259.

⁷⁷ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. – С. 304–305.

слав'я. Багато з цих уніатських священників, не бажаючи переходити у православ'я, залишають свої приходи і виїжджають в інші округи Закарпаття, де намагаються тимчасово влаштуватися на різного роду роботи (рахівниками, бухгалтерами різних артілей і підприємств, обліковцями на лісозаготівлях). Інша частина цієї категорії уніатських священників, залишаючись на місцях, намагається будь-якими засобами перешкоджати духовництву та віруючим уніатам до переходу у православ'я»⁸³.

3 серпня 1949 р. міністр державної безпеки УРСР С. Савченко відрапортував московському керівництву про завершення операції з остаточної ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатті «по лінії» органів МДБ. За його даними, унаслідок проведених агентурно-оперативних заходів із 372 уніатських церков у руках РПЦ опинилися 355, було закрито 17, кількість священників, які конвертувалися на православ'я, становила 116 із 275, 10 відмовилися від духовного сану, 45 було заарештовано, 8 померло. Водночас у ході проведення репресивних акцій ліквідовано 3 «антирадянських групи» з числа уніатського духовництва в Мукачівському (оо. Є. Дулишкович, С. Тиводар, А. Бицков), Свалявському (оо. А. Грабар, Д. Дребітько, А. Станканинець) та Берегівському (оо. І. Кампов, Н. Голожняй та ін.) округах, заарештовано 11 осіб. Таким чином, не «возз'єднаними» з православною церквою залишилося 96 священнослужителів, які опинилися без парафій. 13 із них були особами похилого віку, 11 ще до проведення «возз'єднання» залишили свої парафії та влаштувалися на світську роботу, 7 проживали в Імстичівському монастирі, а 65 священників ніде не працювали⁸⁴. У 1950 р. було закрито останній у краї греко-католицький Імстичівський монастир⁸⁵.

За даними о. Д. Бендаса, у липні 1949 р. дали свою згоду на віровідступництво всього 4 греко-католицьких священника, у серпні – стільки ж, у вересні та у грудні – по 1. У 1950 р. цим шляхом пішло ще 8, а 27 червня 1950 р., коли змусили підписа-

⁸³ ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9113, т. 30, арк. 301..

⁸⁴ Там само, арк. 310–315.

⁸⁵ Там само, т. 31, арк. 244, 251.

ти відозву про перехід у православ'я 85-річного о. Володимира Стріпського, перехід греко-католицького духовництва на православ'я повністю припинився, хоча арешти тривали до 1951 р. За весь радянський період у Закарпатті було заарештовано 124 греко-католицьких священнослужителів (40% від складу єпархіального духовництва), із них 28 померли в тюрмах і таборах⁸⁶.

На відміну від Галичини, у Закарпатті радянська влада обійшлася навіть без інсценізації «собору», що було пов'язано з потужним опором «возз'єднанню» місцевого греко-католицького духовництва⁸⁷. Тому обмежилися оголошенням про ліквідацію унії у краї (за словами православного архієпископа Макарія, це стало «торжеством православ'я») під час відзначення свята Успіння Пресвятої Богородиці 28 серпня 1949 р. на Чернечій горі біля Мукачєвого. На літургії за присутності представників РПЦ зі Львова та Києва, конвертованих закарпатських священників о. Іреней Кондратович відзначив, що

«з дня 28 серпня 1949 року на Закарпатській Україні перестала існувати церковна унія закарпатського духовенства з Римом, бо вона була протинародним історичним актом»,

а архієпископ Макарій підбив підсумки «возз'єднання» греко-католицької Мукачівської єпархії з РПЦ і наголосив на «історичному значенні» ліквідації унії. На підставі цих виступів влада офіційно стверджувала, що Ужгородську унію 1646 р. скасовано й усе Закарпаття перейшло на православ'я під опіку Московського патріархату⁸⁸.

Голова Ради у справах РПЦ Г. Карпов уже 24 вересня 1949 р. в таємному листі на адресу Й. Сталіна, В. Молотова, Г. Маленкова, К. Ворошилова та М. Суслова тріумфально повідомляв, що «вказівки уряду стосовно ліквідації церковної унії, тобто греко-католицької церкви, виконано. Уніатську церкву, котра існувала

⁸⁶ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. – С. 6, 305, 398.

⁸⁷ Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква і радянська держава (1939–1950). – С. 199.

⁸⁸ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. – С. 306–307.

в п'яти областях УРСР (Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській і Закарпатській) та перебувала в підпорядкуванні папи римського, до серпня місяця цього року ліквідовано шляхом її возз'єднання з російською православною церквою. Ліквідації унії приділяли велику увагу Рада Міністрів УРСР, ЦК КП(б)У, особисто товариш М. С. Хрущов. Значні та суттєві заходи здійснили органи МДБ СРСР»⁸⁹.

Утім, ще 1950 р., попри офіційну ліквідацію, греко-католицька Мукачівська єпархія продовжувала діяти «в катакомбах». Вона налічувала 95 священиків, які до 1953 р. найбільшу активність проявляли на Іршавщині та Виноградівщині⁹⁰.

Таким чином, від стихійного початку «возз'єднаної кампанії» (1945 р.) й до «торжества православ'я» у Закарпатті (серпень 1949 р.) органи держбезпеки відігравали вирішальну роль у системі заходів щодо ліквідації у краї греко-католицької церкви. Без цього радянські органи влади (ради у справах РПЦ та у справах релігійних культів), тим більше РПЦ, не могли б реалізувати накресленого Й. Сталінім сценарію з припинення діяльності греко-католицької церкви у Закарпатті. Як показав досвід нищення унії, за умови внутрішньої дисциплінованості та організаційної міцності греко-католицької Мукачівської єпархії, згуртування духівництва навколо впливової й авторитетної постаті єпископа Теодора (Ромжи) добитися переходу уніатських священиків на православ'я без участі МДБ було практично неможливо. Задіяний цим відомством традиційний арсенал засобів – насильство, терор, шантаж – прискорив ліквідацію унії у Закарпатті та «возз'єднання» місцевих греко-католиків із Російською православною церквою.

Пагіря А. Ликвидация советскими органами государственной безопасности греко-католической церкви в Закарпатье (1945–1949 гг.)

На основе рассекреченных документов Отраслевого государственного архива Службы безопасности Украины анализируются основные

этапы реализации плана советских карательных органов по уничтожению греко-католической церкви в Закарпатье, проведение репрессий против её духовенства и «воссоединение» с Русской православной церковью.

Ключевые слова: Закарпатье, греко-католическая церковь, Мукачевская епархия, МГБ, РПЦ.

Pahiria O. Annihilation by the Soviet State Security Agencies of the Greek-Catholic Church in Transcarpathia Region in 1945–1949

In the article based on unclassified documents of the State Wise-Branch Archive of the Security Service of Ukraine the main stages in realization of Soviet retributive agencies' plan on annihilation of the Greek-Catholic Church in Transcarpathia region, persecution of its clergy and «unification» with the Russian Orthodox Church are been analyzed.

Key words: Transcarpathia, Greek-Catholic Church, Mukacheve episcopate, Ministry of State Security, Russian Orthodox Church.

⁸⁹ Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України у боротьбі за віру і державу. – С. 226–228.

⁹⁰ Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. – С. 307.